

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'ЯХ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Гуменна Віталіна Романівна

здобувач вищої освіти факультету публічного управління,
соціальних та природничих наук, спеціальності 053 «Психологія»

КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

Науковий керівник: Браніцька Тетяна Ромуальдівна

ORCID ID: 0000-0003-4503-3140

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогічних наук, початкової та корекційної освіти

КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»,

практичний психолог

Україна

Актуальність теми, розробка її у науковій вітчизняній та зарубіжній літературі. Особливістю сучасного стану українського суспільства став факт наявності великої кількості внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнних дій на території нашої країни. Через збройну агресію Росії багато сімей втратили домівки, вимушені були переїхати в незвичні та не зовсім комфортні для себе умови, втратили роботу, в багатьох сім'ях загинув хтось із батьків. Все це має негативний вплив на соціалізацію дітей, особливо дошкільного віку, коли закладаються основи атитюдів соціальної поведінки особистості. Це і зумовило актуальність нашого дослідження.

Психологічні стани дітей під впливом воєнних дій вивчають такі дослідники, як Пономарьова А., Пшенична Т., Барсукова О., Юрченко О., Панок В.Г., та інші. Проблеми соціалізації дітей привернули до себе увагу таких науковців як Капська А.Й., Безпалько О.В., Кононко О.Л., Богданова

І.М., Кравченко Т.В., та інш. Роль сім'ї в формуванні соціалізації дітей дошкільного віку вивчали Бондарчук О.І., Поніманська Т.І., Суятинова К. та інш. Методики соціалізації дитини вивчали та розробляли Богуш А.М., Печенко І.П. та інш., особливості вивчення окремих аспектів соціалізації дитини дошкільного віку присвятили свої роботи Кононко О.Л., Кондратенко Н.І. та інш. В той же час в доступній нам літературі м проблеми соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях внутрішньо переміщених осіб висвітлені недостатньо.

Мета статті: обґрунтування методів дослідження, які дозволять нам достовірно та повноцінно оцінити стан соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні даному суспільству [6, с.196]. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду в своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість.

Необхідно відмітити, що з вивченням стану соціалізації у дитини дошкільного віку виникають певні проблеми – дослідницький апарат є вельми обмеженим через те, що практично всі об'єкти дослідження не володіють писемністю та навичками читання. Отже традиційні анкети в цьому випадку є незадовільними і для вивчення стану соціалізації необхідно використовувати більш креативні методики. В той же час такі методики (наприклад, проєктивні) хоча й дають досить великий обсяг даних, виникають певні складнощі з їх інтерпретацією та статистичною обробкою. Складнощі в інтерпретації пов'язані з фактором суб'єктивності дослідника. Тобто від його кваліфікації залежить достовірність результатів наукової

розвідки. Другий фактор – це велике розмаїття даних, які досить складно класифікувати та провести статистичну обробку результатів за стандартними методиками. Тобто потребує достатньо кваліфікованого використання методів психологічної статистики.

Сім'я – це головний чинник первинної соціалізації дітей дошкільного віку. Необхідно відмітити, що сім'ї внутрішньо переміщених осіб найчастіше втратили місце в дошкільних дитячих закладах, через брак коштів багато з них надають перевагу домашньому вихованню, чому також сприяє велика частота повітряних тривог та недостатнє забезпечення бомбосховищами дошкільних дитячих закладів [8]. В той же час негативно на соціалізацію дітей дошкільного віку впливають зміна місця перебування, звичайного дитячого колективу, неповні сім'ї, кількість яких постійно зростає, загибель рідних, тощо [3].

Панок В.Г. (2023) оцінює війну таким чином: «Війну можна розглядати як специфічну надзвичайну ситуацію що має масовий характер. Більш того, війну можна розглядати як катастрофу і для окремої особи, і для народу, нації загалом» [4, С.1]. Тобто, сімейне оточення дитини дошкільного віку перебуває в стані постійного катастрофічного стресу [3-4; 8]. Тому ми вважали за доцільне оцінити можливий рівень стресу у дитини за допомогою модернізованої шкали Холмса-Рея.

Шкала стресу Холмса та Рея для дітей. У 1967 році дослідники Рей Р. та Холмс Т. вивчили медичну документацію понад 5000 пацієнтів для визначення, чи можуть стресові події спричинити захворювання. Пацієнтів попросили скласти список 43 життєвих подій на основі відносної оцінки. Виявлено позитивну кореляцію +0,118 між їх життєвими подіями та хворобами. Їх результати були опубліковані як Шкала оцінки соціальних змін (Social Readjustment Rating Scale - SRRS) більш відома як шкала стресу Холмса та Рея. В той же час існує інтерпретація цієї шкали, яка

використовується для вивчення рівня соціальних змін у дітей та підлітків [9]. Цю інтерпретацію ми навели в табл. 1.

Таблиця 1

Шкала стресу Холмса-Рея

Життєва подія	Одиниці соціальної напруги
Смерть одного з батьків	100
Незапланована вагітність / аборт	100
Одруження	95
Розлучення батьків	90
Набуття видимої вади	80
Батьківство	70
Ув'язнення одного з батьків на понад один рік	70
Розлучення батьків (без офіційного оформлення)	69
Смерть брата чи сестри	68
Зміна в прийнятті однолітками	67
Незапланована вагітність сестри	64
Відкриття факту власного усиновлення	63

Продовження Таблиці 1

Шлюб батька/матері з вітчимом/мачухою	63
Смерть близького друга	63
Наявність видимої вродженої вади	62
Серйозне захворювання, яке вимагає госпіталізації	58
Мобілізація одного з батьків	83
Поранення одного з батьків під час війни	57
Госпіталізація одного з батьків	55
Ув'язнення одного з батьків понад 30 днів	53
Інвалідність одного з батьків внаслідок поранення	69
Зруйнована домівка	88
Переїзд на нове місце проживання	64
Вимушене знаходження в домашніх умовах	43
Народження брата чи сестри	50
Зростання суперечок між батьками	47
Втрата роботи одним з батьків	46
Зміна дитячого колективу в дошкільному закладі	49
Зміна фінансового стану батьків	45
Карантинні обмеження внаслідок пандемії	53
Перебування у дошкільному закладі	33
Госпіталізація брата/сестри	41
Збільшення відсутності батьків дома	38
Брат чи сестра покидають дім	37
Поява третьої дорослої людини у сім'ї	34
Набуття статусу повноправного члену церкви	31
Зменшення суперечок між батьками	27
Зменшення суперечок з батьками	26
Мати чи батько починають працювати	26

Примітка: Оцінка 300+ : високий рівень соціальної напруги в сім'ї. Оцінка 150-299: рівень соціальної напруги помірний (на 30% менший від вищевказаного ризику). Оцінка <150 : Незначний рівень соціальної напруги.

Більш пристосованими для вивчення стану соціалізації дітей дошкільного віку стали проєктивні методики. Важливими факторами

соціалізації дітей дошкільного віку є адаптованість дитини до умов родини та дошкільного навчального закладу, стресостійкість, відношення до дорослих, в родині, навички в спілкуванні, тощо [1]. Саме тому на наш погляд, використання проєктивних методик під час проведення нами експериментальної частини роботи буде найбільш доцільним. Ми обрали методики «Кінестетичний малюнок сім'ї» та «Дім. Дерево. Людина», метою яких служить виявлення змісту й чинників соціально-особистісних проблем, особливостей сприйняття й переживання дитиною дошкільного віку своєї адаптованості, визначення відношення дитини дошкільного віку до дорослих.

Для дослідження змісту уявлень про себе, що існують в неусвідомленій формі та складають значну частину уявлень про себе у дошкільників, використовуються такі «проєктивні» тести, як психомалюнки. На думку дослідників, психомалюнки дозволяють пізнати внутрішні характеристики людини. Взаємозв'язки між окремими елементами малюнків є найбільш значущими для пізнання несвідомого. Малюнок дозволяє дослідити важливі етапи життя дошкільника, відрефлексувати внутрішнє самовідчуття та виразити його символами через форму і колір [2].

Психологи давно помітили, що, використовуючи проєктивні малюнкові техніки в роботі з дітьми-дошкільниками, необхідно брати до уваги певну специфіку дитячого внутрішнього світу. Одна із особливостей маленького клієнта полягає в тому, що йому в більшості випадків важко вербалізувати свої проблеми й переживання. Для нього природною є невербальна експресія, у тому числі й образотворча. Це особливо важливо, коли в дитини дошкільного віку є мовні розлади. Слід брати до уваги й те, що діти більш спонтанні і менш здатні до рефлексії своїх почуттів і вчинків. Їх переживання більш безпосередньо, невимушено й жваво проявляються в

зображувальній продукції, ніж у словах. Відображені в ній, воно легко доступні для сприймання й аналізу.

Вибір тематики малюнків – «Будинок-Дерево-Людина» і «Кінестетичний малюнок сім'ї» зумовлюється: 1) віковими особливостями досліджуваних. Зокрема, вказані об'єкти – будинок, дерево і людина – добре знайомі дітям; 2) малювання на сімейні теми сприяє активізації емоційних аспектів досвіду соціалізації, ставлення до пережитих ситуацій, суб'єктивного бачення себе та власних стосунків з найближчими дорослими людьми.

У випадку використання методики «Дім. Дерево. Людина» дітям-дошкільникам пропонується намалювати будинок, дерево і людину. Потім проводиться опитування по розробленому плану. Пропонований матеріал: чистий лист паперу, простій олівець, кольорові олівці і гумка.

Для методики були виділені 8 показників: незахищеність, тривожність, недовіра до себе, почуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі в спілкуванні й депресивність. Під час малювання фіксувалися послідовність зображення, спонтанні вислови, стирання, емоційні реакції. При необхідності інструкція повторювалася або використовувалося нагадування: «Те, що ти малюєш, відноситься до нашої теми?»

Інструкція. «Візьміть олівець і намалюйте на цьому аркуші паперу будинок, дерево і людину у повний зріст – настільки добре, наскільки зможете. Ви можете намалювати будинок будь-якого типу, який вам захочеться. Можете стирати намальоване скільки завгодно, обмірковуюйте малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки постарайтеся намалювати якнайкраще».

Випробуваних звичайно не обмежують у часі та у виборі розмірів, образів і типів малюнка. Поки досліджуваний малює малюнок, дослідник повинен звернути увагу на: інтервал часу з моменту надання дослідником

інструкції до моменту, коли досліджуваний приступив до малювання; тривалість пауз, які виникали в процесі малювання; загальний час, витрачений досліджуваним на малювання всього малюнку; послідовність зображення деталей кожного малюнка (будинку, дерева і людини); всі коментарі (по можливості дослівно), мимовільно зроблені в процесі малювання; будь-яку емоцію (саму незначну) досліджуваного в процесі виконання тесту. Потім пов'язати це емоційний вираз з зображуваною в цей момент деталлю [2, С. 211-212].

Після малюнку проводиться опитування. Воно створює сприятливі умови для того, щоб досліджуваний, описуючи і коментуючи малюнок міг розказати про свої почуття, відносини, потреби і т. д., а також надає досліднику можливість прояснити будь-які незрозумілі аспекти малюнку.

Обробка результатів. Вважається, що кожний об'єкт (будинок, дерево або людина), намальований окремо або в композиції, необхідно розглядати як автопортрет, оскільки кожний випробуваний зображує його з якимись особливостями, що мають для нього з якихось причин істотне значення.

Інтерпретація повинна проводитися з великою обережністю і у світлі максимально повної інформації про випробуваного і його навколишню обстановку (як у минулому, так і в сьогоденні). Інтерпретація значимих деталей і (або) способу їхнього зображення допоможе зрозуміти всі бажання, страхи, конфлікти, прагнення випробуваного. Особливим способом інтерпретації може бути порядок, в якому дошкільником виконується малюнок будинку, дерева і людини. Якщо першим намальовано дерево, значить, основне для особи – життєва енергія. Якщо першим малюється будинок, то на першому місці – безпека, успіх або, навпаки, зневага цими поняттями.

Під час емпіричного дослідження виникла можливість простежити вплив сімейної психологічної атмосфери, яка панує в родині, на кожну дитину дошкільного віку, залучену до емпіричного дослідження. Для того,

щоб вплинути на поведінку батьків з дітьми в сім'ї та з іншими членами родини, на стиль виховання, слід було одержати певні факти, окрім відгуків вихователів дитсадка. Для цього дітям пропонувалося зобразити на малюнку свою родину.

Застосування методики «Кінестетичний малюнок сім'ї» відбувалося з метою емпіричного дослідження впливу міжособистісних стосунків у сім'ї на соціалізацію дитини, виявлення конфліктності, тривожності, ворожості та почуття неповноцінності. Цей тест дає інформацію про суб'єктивну сімейну ситуацію дитини [5]. Він допомагає виявити ставлення дитини дошкільного віку до членів сім'ї, сімейні стосунки. Відповідно до вимог методики, дітям пропонувалося намалювати свою сім'ю. Можливі два варіанти інструкції: «намалюй свою сім'ю» чи «намалюй себе і свою сім'ю». Ми надаємо перевагу першому варіантові, який дає дитині більшу свободу (зокрема право не малювати себе взагалі). Після того, як малюнок завершено, дитину дошкільного віку просять ідентифікувати фігури [5].

Після виконання завдання ми прагнули одержати максимум додаткової інформації в ході бесіди з дитиною дошкільного віку з наступних питань:

- 1) Скажи, хто тут намальований?
- 2) Де вони знаходяться?
- 3) Що вони роблять?
- 4) Який у них настрій (або: їм весело або сумно, чому)?

При опитуванні фахівець повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною дошкільного віку почуття: почуття до окремих членів родини, чому дитина дошкільного віку не намалював кого–небудь з членів сім'ї (якщо так сталося). Слід уникати прямих запитань, не наполягаючи на відповіді, так як це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проектні питання (наприклад: «Якби замість пташки був намальований чоловік, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?» і т.п.).

Можна задати дитині для вибору рішення 6 ситуацій: 3 з них повинні виявити негативні почуття до членів сім'ї, 3 – позитивні.

Висновки. Особливості вивчення стану соціалізації дітей дошкільного віку полягає в використанні проєктивних методик у дітей з метою вивчення адаптованості, стосунків в сім'ї та дитячому закладі, навичок спілкування з дорослими та однолітками. Нами пропонується використання з цією метою проєктивних методик: «Дім. Дерево. Людина» та «Кінестичний малюнок сім'ї». В той же час зважаючи на дію постійного психотравмуючого фактору війни на дитину дошкільного віку та важливість впливу сім'ї на її соціалізацію ми вважали за доцільне вивчати рівень соціальної напруги в родині, в тому числі через фактори, пов'язані з військовими діями. Для оцінки соціального стресу в сім'ї дошкільника ми вважаємо за доцільне використовувати шкалу стресу Холмса-Рея.

Список використаної літератури

1. Гречихіна Н. В. Концепція соціалізації особистості та самовизначення як її складова. // Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. 2020. Вип. 186. С. 194-9.
2. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
3. Левченко В.В., Луценко О.В. Стан психологічного здоров'я дітей із зони військового конфлікту на Сході України // Охорона здоров'я дітей та підлітків. 2019. № 1. С. 27–30.
4. Панок В.Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання // Вісник НАПН України. 2023. № 5 (1). С.1-12.
5. Сушик Н. Особливості впливу сім'ї на соціалізацію дитини // Нова педагогічна думка. 2021. № 1. С. 64-7

6. Суятинова К. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. № 47. С. 194-9.
7. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. Наукові перспективи. 2022. № 7(25). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) (дата звернення: 07.06.2024).
8. Holmes T.H., Rahe R.H. The Social Readjustment Rating Scale // J Psychosom Res. 1965. № 11 (2). P.213—8.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Гуменюк Дмитро Вікторович

здобувач вищої освіти факультету публічного управління,
соціальних та природничих наук, спеціальності 053 «Психологія»
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

Науковий керівник: Кузьменко Юлія Володимирівна

ORCID ID: 0000-0003-2055-7634

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічних наук, професійної та початкової освіти,
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

Україна

Актуальність теми, розробка її у науковій вітчизняній та зарубіжній літературі. Освітній процес в Україні після початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави відбувається в умовах постійного стресу, напруги та загрози для життя, що не може не позначитись на психологічному здоров'ї його учасників.